

MOĞOL İMPARATORLUK MİRASININ
ÖNEMLİ BİR UNSURU OLARAK
ALANGOVA KÜLTÜ

THE ALANGOVA CULT AS AN IMPORTANT ELEMENT
OF THE MONGOL IMPERIAL HERITAGE

Doç. Dr. Nilgün Dalkesen
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

**Doç. Dr. NİLGÜN DALKESEN | İstanbul Medeniyet Üniversitesi |
nilgun.dalkesen[at]medeniyet.edu.tr | ORCID: 0000-0002-3354-2573**

Nilgün Dalkesen, lisans ve yüksek lisans eğitimini Orta Doğu Teknik Üniversitesi ve Hacettepe Üniversitesi'nde tamamladı. 2001 yılında Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde doktora başladı. Türkiye Bilimler Akademisi Yurt İçi-Yurt Dışı Bütünleştirilmiş Doktora Bursunu (TUBA-BDBP) kazanarak 2005-2006 yılları arasında Harvard Üniversitesi'nde tezi üzerine çalışmalar yaptı. 2007 yılında Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde doktora bitirdikten sonra 2009 yılında Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi'nde çalışmaya başladı. 2016 yılından beri İstanbul Medeniyet Üniversitesi'nde görev yapmaktadır. Dalkesen, genel olarak Türk-Moğol toplumlarında kadın ve bu toplumların sosyo-kültürel tarihi, Türk-Moğol toplumlarında kadın, İlhanlı Hanedanlık tarihi, 13 ve 14. Yüzyıllarda Anadolu konuları üzerinde çalışmaktadır.

**Doç. Dr. NİLGÜN DALKESEN | İstanbul Medeniyet University |
nilgun.dalkesen[at]medeniyet.edu.tr | ORCID: 0000-0002-3354-2573**

Nilgün Dalkesen completed undergraduate and graduate education at Middle East Technical University and Hacettepe University. In 2001, she started PhD at the Middle East Technical University. She worked on his thesis at Harvard University between 2005-2006 by winning the Turkish Academy of Sciences Integrated Domestic and International PhD Scholarship (TUBA-BDBP). After obtaining PhD degree from the Middle East Technical University in 2007, she started teaching at Muğla Sıtkı Koçman University in 2009. She has been working at İstanbul Medeniyet University, Department of History since 2016. Her research focuses on the women in the Turco-Mongol societies, and the socio-cultural history of these societies, history of the Ilkhanid dynasty and Anatolia in the 13th and 14th centuries.

MOĞOL İMPARATORLUK MİRASININ ÖNEMLİ BİR UNSURU OLARAK ALANGOVA KÜLTÜ

Öz

Genel olarak, tarih boyunca devletleşme, bir toplumun daha hiyerarşik bir yapıya bürünmesine, cinsiyet rollerinin farklılaşmasına ve daha ataerkil bir toplum yapısının oluşmasına sebep olmuştur. Ancak Cengiz Han'ın Moğol İmparatorluğunda, Moğol toplumunun geleneksel kadın soyuna ve kadına ait değerlere önem veren toplumsal cinsiyet rolleri anlayışı kurumsallaşarak varlığını yüzyıllarca korumuştur. İşte burada Cengiz Han'ın ilahi soyunun, ilahi ışıktan hamile kalan Alangoa isimli bir kadına dayandırılması çok etkili olmuştur. Cengiz Han'ın atalarının ve kendi mücadelelerinin anlatıldığı Gizli Tarih'te Alangoa kültü üzerinden ideal kadın modeli Cengiz Han'ın annesi Hö'elün Ana ve eşi Börte ile pekiştirilerek Moğol resmi devlet ideolojisinde kurumsallaştırılmıştır. Bu makalede Moğolların Gizli Tarihi ışığında, geleneksel cinsiyet rollerinin Alangoa kültü çevresinde nasıl kurumsallaştığı incelenecektir. Ayrıca bu anlayışın Moğol İmparatorluğu sonrası Cengiz Han soyuna dayanmayan Türk-Moğol devlet ve imparatorlukları arasında neden ve nasıl kalıcı olduğu konusu üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler

Moğol İmparatorluğu, Cengiz Han, Alangoa Kültü, Moğolların Gizli Tarihi, Türk - Moğol Kadın Tarihi

THE ALANGOVA CULT AS AN IMPORTANT ELEMENT OF THE MONGOL IMPERIAL HERITAGE

Abstract

State formations have generally transformed societies into more hierarchical structures, caused differentiation in gender roles and formed more powerful patriarchal social structures. However, the traditional understanding of the Mongol society, which gives importance to the female line and female values, was institutionalized and preserved through centuries in the Mongol Empire of Chinggis Khan. The fact that Chinggis Khan's divine lineage was based on a woman named Alangoa, who got pregnant from divine light, has been very influential. In the Secret History, the ideal female model through the Alangoa cult was shaped by the mother of Chinggis Khan, Mother Hö'e'lün and his wife Börte and institutionalized in the Mongolian official state ideology. This article will examine how the traditional gender roles were institutionalized around the Alangoa cult in the light of the Secret History of the Mongols. In addition, the questions of why and how this understanding continued among Turco-Mongolian states and empires that were not descendants from Chinggis Khan's lineage after the Mongol Empire will also be addressed.

Keywords

Mongol Empire, Chinggis Khan, Cult of Alangoa, Secret History of the Mongols, Turco-Mongol Women's History

GİRİŞ

Kadın-erkek arasındaki iş bölümünde keskin ayrımların olmadığı, ana soyuna değer verildiği, kadınlar ile ilgili olumsuz söylem ve uygulamaların olmadığı, başka bir deyişle kadın-erkek arasında daha eşitlikçi bir sosyo-kültürel yapının olduğu Orta Asya Türk Moğol toplumlarında, kadınlar genel olarak devirlerinin siyasal ve sosyal olaylarını şekillendirmede çok etkili olmuşlardır. Ancak bu eşitlikçi düzen, erkeğin otoritesini herkese kabul ettirip, devletini güçlendirdikten sonra, ana soyunun eski önemini yitirmesine ve kadının siyasi ve sosyal alandaki etkinliğinin, yaygınlaşan erkek egemen bürokrasinin de etkisi ile kocasına ve oğluna bağlı hale gelmesine sebep olmuştur. ¹

Moğol hanedanlığı, Çin'den Doğu Avrupa'ya uzanan farklı medeniyet ve kültür dairelerine mensup topluluklara hükmeden ve o topluluklar ile yakın siyasi, sosyo-kültürel ilişkiler içine girmelerine rağmen, Bozkır'a ait bu eşitlikçi değerleri özellikle ana soyuna (*matriline*) verilen değer olmak üzere, büyük oranda koruyabilmişlerdir. Bu durum cinsiyet eşitsizliğinin oluşmasını devletleşmenin ve sosyal tabakalaşmanın etkilerine bağlayan pek çok feminist teoriye de ters düşmektedir.²

MOĞOLLARDA KADIN MITLERİNİN OLUŞUMU

Moğol hanedan kadınlarının bu değişimlerden etkilenmeden güç ve saygınlıklarını hem Moğol hanedanları hem de sonrasında yüzyıllar boyunca

* Bu makaleye yaptığı katkılardan dolayı değerli hocam Prof. Dr. İsenbike Togan'a teşekkür ederim.

** Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, nilgun.dalkesen@medeniyet.edu.tr ORCID: 0000-0002-3354-2573

¹ Nilgün Dalkesen, "Gender Roles and Women's Status in central Asia and Anatolia between the Thirteenth and Sixteenth Cenuries", Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ağustos, 2007, s.30-69.

² Gerda Lerner, *The Creation of Patriarchy*, Oxford, New York: Oxford University Press, 1986; Viana Muller, "The Formation of the State and the Oppression of Women: Some Theoretical A Case Study in England and Wales," *Review of Radical Political Economics*, 9/3 (1977), s.7-21; Sherry Ortner, "The Virgin and the State," *Feminist Studies*, 4 (1978), s.19-35.

devam ettirebilmelerinde Alangoa kültürünün şüphesiz çok büyük bir katkısı olmuştur. Çünkü Cengiz Han'ın Altın soyu (*Altan Uruğ*) diğer hanedan yaratılış destanlarından farklı olarak, Türklerin Oğuz Kağan destanında olduğu gibi, bir kadına, "Alangoa"ya dayandırılmış ve Hö'elün Ana ve Börte ile pekiştirilmiştir. Ayrıca bu üç kadın üzerinden şekillendirilen bir kadın modeli hem İmparatorluğun resmî ideolojisinde hem de Moğollar'ın hâkimiyet sahası içine giren toplumlarda genel olarak kabul görmüştür.

Tarihte bir hanedanlığa meşruiyet kazandırmak için hanedan soyunun yaratılışı ile ilgili oluşturulan destanlar ve efsaneler, o toplumların kendi kültürel, sosyal ve dini değerlerini yansıtır. ³ Bu nedenle destanlarda kullanılan kültürel unsurlar toplumdan topluma değişiklikler göstermektedir. Hatta toplumlar değişen sosyo-kültürel değerlerine ve siyasi ve ideolojik ihtiyaçlarına göre, kendi kültürel değerlerinin özüne sadık kalarak, farklı devirlerde farklı yaratılış destanları ortaya çıkarmışlardır. Moğol İmparatorluğu'nun da kendi meşruiyetini dayandırdığı Alangoa efsanesi, ana soyuna önem veren Moğol toplumlarının kültürel değerlerine göre şekillenmiştir. Orta Asya Türk-Moğol toplumlarına ait yaratılış destanları incelendiğinde, Moğol kabile ve topluluklarına ait destanlarda ana soyluluk daha yaygın görülebilmektedir. Örneğin, Moğol Tölös, Mundus ve Koçkar-Mundus boyları, karnı acıkan bir kızın, önüne düşen bir buz parçasının içinden çıkan iki buğday tanesinden hamile kalması sonucu doğan çocuklardan türediklerine inanmaktadırlar. Buryat Moğolları ise ağaç kovuğundan çıkan bir kadının ilk insanı doğurduğuna inanıyorlar. ⁴ Yine bir Moğol topluluğu olan Siyenpiler (*Xianbei*) de atalarının ağzına düşen bir doludan hamile kalan kadından geldiğine inanmaktadırlar. ⁵

Devrin Moğol toplumunun Ana-soyuna önem veren değerlerini Moğol İmparatorluk ideolojisine taşıyan Alangoa kültürünün cinsiyet rollerini belirlemeye devam etmesi ve önemli bir değişikliğe uğramadan yüzyıllar boyunca orijinal şeklini korumasında şüphesiz onun *Gizli Tarih*'te kayıt altına alınması çok etkili olmuştur. Devin Dewese'e göre *Gizli Tarih*, hikaye veya rivayetleri anlatan bir kitap değil, kutsal olaylar ve kişiler üzerine odaklanan

³ Bruce Lincoln, *Myth, Cosmos and Society; Indo-European Themes of Creation and Destruction*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1986, s.20-24.

⁴ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003, s.101.

⁵ Abdulkadir İnan, "Epopé ve Hurafe Motiflerin Tarih Bakımından önemi", *Makaleler ve İncelemeler 1. Cilt*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998, s.192.

ve dini bir söylem gibi bu olayların gerçekliğini dayatan bir kitaptır.⁶ Alangoa efsanesinin, Moğol hanedanlığının temel siyasi, sosyal ve ideolojik anlayışının ifade edildiği *Gizli Tarih*'te yazılı olarak muhafaza edilmesi,⁷ onun kalıcı olmasında ve Moğol hanedan kadınlarının güç ve konumlarını korumada, genel olarak kadınların siyasi ve sosyal alanlarda etkin olmalarının sosyolojik ve ideolojik zeminini korumada etkili olduğu söylenebilir.

GİZLİ TARİH'TE KADIN: ALANGOVA VE HÖ'ELÜN ANA

Tarihte, kutsal evlilikler (*hierogamous*) baba soyunu meşrulaştırmaya ve güçlendirmeye hizmet etmiştir.⁸ İki çocuklu dul bir kadın olan Alangoa çadırın bacasından sızan ışığın karnını okşaması ile “tanrının oğullarını” ve geleceğin hanını⁹ dünyaya getirerek aynı amaca hizmet etmiştir. Ancak, güçlü baba soyunun anne aracılığı ile meydana gelmesinin, şüphesiz ana soyluluk geleneğinin devam ettirilmesinde etkili olduğu söylenebilir. Örneğin Türklerin Oğuz Kağan destanında Oğuz Kağan Yer ve Gök tanrılarının kızlarından altı çocuk sahibi olur ama bu kızlardan çocuklar doğduktan sonra hiç bahsedilmez.¹⁰ Bu evlilikler ile tanrısal onayı alan Oğuz Kağan, halkını birleştirip, düzene koyar ve Dünya hâkimiyeti için mücadele etmeye başlar.¹¹ Oysa Alangoa, bu mucizevi olaydan sonra, üçü

⁶ Devin Deweese, “Yasavian Legends on the Islamization of Turkestan”, *Aspects of Altaic Civilization* 3. Cilt. haz., Denis Sinor, Bloomington, Indiana: Indiana University, 1990, s.190.

⁷ Zeki Velidi Togan, “The Composition of the History of the Mongols by Rashid al-Din”, *Central Asiatic Journal*, 2/1 (1962), s.60-72.

⁸ Erilliğin (masculinity) kutsal evlilikler (hierogamous) yolu ile inşa edildiğini ileri süren Eireann Marshall Apollo'nun tanrıça Kyrene ile olan evliliğini Atina'da ataerkilliği güçlendirdiğini ileri sürmektedir. Marshall Eireann, “Sex and Paternity: Gendering the Foundation of Kyrene”, *When Men Were Men: Masculinity and Power&Identity in Classical Antiquity*, haz., Lin Foxhal ve John Salmon, London, New York: Routledge, 1998, s.100.

⁹ “Fakat her gece sarışın bir adam, evin (çadırın) bacasından sızan ışık vastasıyla girerek karnımı okşuyor ve onun nuru vücuduma geçiyordu. Çıkarken de güneş (veya) aynı nurları üzerinden sarı bir köpek gibi sürünerek çıkıyordu. ... Bu (hadise) üzerinde fikir yürütülürse, onların tanrı oğlu oldukları meydana çıkar. (Kardeşlerinizi) kara başlı (adi) insanlarla mukayese ederek nasıl öyle konuşabiliyorsunuz? Onlar bütün insanların Hanı oldukları zaman, adi halk (hakikati) anlayacaktır.” Moğolların Gizli Tarihi (Yazılışı:1240), çev., Ahmet Temir, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995, s.21.

¹⁰ Bahaeddin Ögel, Türk ve Moğol destanlarındaki bu temel farklılığın, Türklerin *Agnat* (pedersahi), Moğolların ise *cognat* (maderşahi) olmalarından kaynaklandığını ileri sürmektedir. Ögel, *Türk Mitolojisi*, s.56. Ayrıca Uygurca Oğuz Kağan Destanı'nı da yine cinsiyet rolleri çerçevesinde şu şekilde değerlendirmektedir: “Türk milletini meydana getiren şeyler, yer (microcosmos) ve gök (macro-cosmos)'ün hem kutsal hem de maddi varlıkları idiler. Oğuz-Han bir insanoğludur ve hem de erkek unsurdur. Yer ve gök'ün kutsal ruhları ise dişidir. Göktürklerde de insan erkek, kurt ise dişidir. Bu değişim geçmiş ve kurt veya herhangi bir dişi hayvan ortadan kalkmış ve onun yerini güzel bir kız almıştı.” Ögel, *Türk Mitolojisi*, s.139.

¹¹ Ögel, *Türk Mitolojisi*, s. 115-127.

ışıktan olan beş çocuğunu tek başına büyütür ve onlara birlik olmanın önemini kavratmaya gayret eder. Nitekim *Gizli Tarih*'te Alangoa'nın ölmeden önceki son faaliyeti, birbirleri ile anlaşamayan beş oğluna şu şekilde hitap etmek olur:¹²

“Beş oğlum! Sizler benim bir tek vücudumdan dünyaya geldiniz. Eğer ayrı ayrı hareket ederseniz, deminki beş ok gibi (misali) herkes tarafından kolayca kırılırsınız. Fakat, bir araya bağlanmış beş ok gibi toplu bulunursanız, size kim kolaylıkla zarar verebilir?”

Alangoa'nın çocuklarına “birlik olun” dedikten sonra ölmesi, bu çocukların tanrı çocukları bile olsalar annelerinin yol göstermesine ihtiyaç duyan çocuklar olarak görüldüğünü göstermektedir. Ayrıca “benim bir tek vücudumdan dünyaya geldiniz” vurgusu, aynı anneden doğmanın, kardeş olmanın birleştirici bir unsur olduğu vurgulanmakta ve adeta bütün çocuklar eşitlenmektedir. Nitekim anaları Alangoa'nın ölümünden sonra, beş kardeş mallarını kendi aralarında taksim ederken, dört kardeşten her biri bir parça aldılar, fakat Alangoa'nın ışıktan olan oğullarından biri olan ve aynı zamanda Cengiz Han'ın soyunun dayandırıldığı Bodançar'a, “akılsız ve zayıftır diyerek, hatta onu akrabadan bile saymayarak kendi hakkını vermediler.”¹³

Üstelik *Gizli Tarih*'te Temuçin'in hikâyesi, Alangoa'nın beş çocuğundan biri olan Bodançar'dan dokuz kuşak sonra, tıpkı Alangoa gibi dul kalan, annesi Hö'elün Ucin ile başladı. Hö'elün Ana da tıpkı Alangoa gibi tek başına çocuklarını büyütüp terbiye etmek için mücadele etti ve onlara sürekli birlik ve dayanışma içinde olmaları için telkinlerde bulundu. Kocasını öldürme kocasının kabilesi tarafından dışlanan ve çocukları ile yalnız kalan Hö'elün Ana'nın çocukları ile hayatta kalma mücadelesi *Gizli Tarih*'te şu şekilde anlatılır:¹⁴

*Mahir bir kadın olan Ho'elun-ucin
Küçük çocuklarını büyüttü.
Takkesini sıkıca giyerek,
Eteklerini kısaltıp (beline bağlayarak),
Onan nehri boyunca bir aşağı, bir yukarı koştu,
Yabanî armut ve moyilho (meyvesi) toplayarak*

¹² Moğolların *Gizli Tarihi* (Yazılışı:1240), s.22.

¹³ Moğolların *Gizli Tarihi*, s.23.

¹⁴ Moğolların *Gizli Tarihi*, s.74.

*Gece gündüz çocukları besledi.
Cesur Ucin ana,
Aziz çocuklarını terbiye etti,
Eline Selvi ağacından bir değnek alarak,
Sudun ve çiçigina kökleri kazarak onları besledi.
Ucin ana tarafından
Yabani soğanlarla beslenen çocuklar,
Gûya han olmak için büyüdüler.
İntizam seven Ucin ana tarafından
Ot kökleriyle beslenen çocuklar,
Mazbut ve akıllı olarak yetiştiler.*

“Aziz çocuklarını terbiye etti” ifadesinde olduğu gibi doğuştan asil (aziz) olan çocuklar annenin eğitimi ile “Mazbut ve akıllı olarak” yetişebiliyorlardı.

*Ho'a-ucın tarafından
Sarımsak ve soğanla beslenmiş olan
Mağrur Çocuklar,
Yüksek asalet sahibi oldular.
Er ve asil olarak yetiştikten sonra,
Artık onlar er oğlu er ve cesur idiler¹⁵”*

Yukarıdaki dizelerde görüleceği üzere “yüksek asalet sahibi olmak, er ve asil olarak yetişmek” akıllı ve soylu bir annenin terbiye etmesi yolu ile kazanılan bir vasıf olarak gösterilmektedir. Yani tanrının soyundan gelmek kişiye hükümdar olma yetkisi veriyor ama hükümdar olabilmek ancak iyi bir eğitim ve terbiye ile mümkün olabiliyor. Nitekim Cengiz Han karşısında yenilen ve Cengiz Han’dan kendisini affetmesini değil asaletine yaraşır bir şekilde öldürmesini isteyen Camuka, ölmeden önce ona hitaben uzun bir konuşma yapar ve bu konuşmasında Cengiz Han’ın başarılı olmasını sebebini şu sözlerle ifade eder:¹⁶

*Sen akıllı anadan
Cesur olarak doğdun,
Kardeşlerin de usta,
Adamların da usta,
Bana gelince: anam ve babam,*

¹⁵ Moğolların Gizli Tarihi, s.75.

¹⁶ Moğolların Gizli Tarihi, s.201.

*Küçükken beni terk etmişlerdi,
Kardeşim yoktu.
Karım geveze idi,
Dostlarım itimatsız,
Sana Tanrı Güç verdi,
Yenildim kaldım yalnız!*

Burada Camuka, Cengiz Han'ın başarısının altında başında akıllı bir annenin ve o anne tarafından oluşturulan aile dayanışmasının yattığını belirtmektedir. Alangoa'nın birlik dayanışma telkinleri Hö'elün ana tarafından da çocuklarına sürekli salık veriliyor. Birbirleri ile anlaşmazlığa düşen oğullarına sürekli aşağıdaki dizelerdeki telkinlerde bulunmaktadır:¹⁷

*Gölgemizden başka arkadaşımız yok,
(Hayvan) kuyruğundan başka kamçımız yok
Geçmişteki Alan ananın beş oğlu gibi niçin anlaşamıyorsunuz? Bırakın!*

Gizli Tarih'te aile içi birlik ve dayanışma duygusunun oluşmasında aynı anneden doğmanın önemli olduğunu ama anne "terbiye"sinin aile bağlarının güçlenmesinde asıl belirleyici unsur olduğu belirtilmektedir. Hö'elün Ana, yenilgiye uğratılan kabilelerin kaçarken geride bıraktıkları dört çocuğu "terbiye ederek" aileye bağlı sadık bireyler olarak yetiştirdi.

Hö'elün Ana, Merkit ordugâhında bulunmuş Guçu adlı çocuğu, Taiçi'utlardan Besutların ordugahından bulunmuş Kokoçu adlı çocuğu, Tatarların ordugahında bulunmuş Şigikan-hutuhu adlı çocuğu ve Curkinlerin ordugahında bulunmuş Boro'ul adlı çocuğu, yani bu dört yavruyu evinde büyüttü. Hö'elün ana:¹⁸

*Çocuklarıma Gündüzleri
Görmek için kim göz olsun?
Geceleri işitmek için kim kulak olsun
Diyerek onları kendi evinde terbiye etti.*

Nitekim bu çocuklar Cengiz Han'ın en güvenilir adamlarından oldular.¹⁹

¹⁷ Moğolların Gizli Tarihi, s.76, s.244.

¹⁸ Moğolların Gizli Tarihi, s.138.

¹⁹ Moğolların Gizli Tarihi, s.144.

Çinggis-hahan "Benim annem, Şigi-hutuhu, Borohul, Guçu ve Kokoçu'yu,
yani sizin dördünüzü ordugahta bularak
Yerden toplayıp
Ayaklarınızın üzerine basacak hale getirdi.
Kendi çocukları gibi, terbiye etti.
Boyunlarınızdan çekerek
Sizi adama benzetti,
Omuzlarınızdan çekerek
Sizi erkeğe benzetti.
Bizim için, kendi gölgemiz gibi ayrılmaz birer arkadaş olmamızı istedi.
Sizi böylece büyütmesine karşılık olarak,
Ona çok defalar teşekkür makamında bulundunuz.
Borohul sen beni,
Uzun seferlerde,
Yağmurda ve gece esnasında
Aç bırakmadın,
Savaşırken düşman karşısında
Çorbatsız bırakmadın.

Gizli Tarih'te en çok vurgulanan aile içi birlik ve beraberlik vurgusunun yapıldığı en çarpıcı örneklerden birisi şu şekilde anlatılmaktadır:²⁰ Cengiz Han kardeşi Hasar'ı öldürmeye kalkıştığını duyan Hö'elun Ana olay yerine gelişi şu şekilde tasvir edilmektedir:

Çinggis-hahan annesinin geldiğini görünce, korkusundan titredi. Anaları büyük bir hiddetle arabadan indi, Hasar'ın kollarını çözdürdü ve şapkasıyla kemerini tekrar eline verdi. Çok kızmış olan anaları (Hö'elun-ucin) hiddetini bastıramayarak yere oturdu, iki memesini çıkarıp dizlerinin üzerine yayararak şunları söyledi "Görüyor musunuz? Bunlar sizin emdiğiniz memelerdir! Atalar sözünün dediği gibi, siz, ana rahminizi ısırın ve kendi meşimenizi koparan adamlarsınız!... Çinggis-hahan annesini teskin etmek için: "Anne, seni kızdırdığımdan dolayı çok korktum ve utanıyorum. Şimdi (bu işi bırakıp) dönelim!" dedi ve bunun üzerine geri döndüler.

Bu olayda, Hö'elun Ana küçük Temuçin'in anası iken onu nasıl terbiye edip, hareketlerini kontrol ediyorsa, İmparator Cengiz Han'a da aynı şekilde davranmaya devam ediyor. Ayrıca bu doğal bir tepki olarak

²⁰ Moğolların Gizli Tarihi, s.254.

görülüyor olmalı ki *Gizli Tarih* açıkça Cengiz Han'ın korkudan titrediğini belirtmekte ve annesine “seni kızdırdığımdan dolayı çok korktum ve utanıyorum,” ifadesine yer vermektedir.

MOĞOLLARDA KADIN MİTLERİNİN DEVAMI OLARAK BÖRTE

Alangoa ile başlayan, Hö'elun Ana ile somutlaşan ana-soyu ve ana terbiyesi, Börte ile artık Cengiz Han İmparatorluğu'nun siyasi ve ideolojik anlayışı içinde adeta yürürlüğe konuldu. Cengiz Han'ın en büyük oğlu Cuçi Han'ın durumu bunu göstermektedir. Bilindiği üzere Cengiz Han'ın eşi Merkitler tarafından kaçırılan Börte, evine geri döndüğünde en büyük oğlu Cuçi'ye hamile idi ve bu çocuğun babası muhtemelen Cengiz Han değildi. Cengiz Han çocuklarına vasiyetini açıklamaya başlayınca:²¹

“Coçi'ye sen oğullarımın en büyüğüsün, ne dersin?” diye sorunca, daha Çoci söze başlamadan Çağatay ortaya atıllarak:

“Coçi'ye söz vermekle, yoksa onu halef yapacağını mı söylemek istiyorsun? O Merkitler'den esaretten gelmiştir, nasıl olur da hükümetin idaresini ona bırakabilirsin?” dedi. Coçi, yerinden fırlayarak Çağatay'ın yakasına yapıştı ve şunları söyledi: “Han babamız benim hakkımda hiçbir zaman ve hiçbir türlü fark gözetmemiştir. Nasıl olur da sen beni böyle ayırt edebilirsin? Senin hangi meziyetin var ki benden üstün olasın? Belki ancak inatçılıkla bana üstün gelebilirsin. Eğer atıcılıkta beni geçebilirsen, bu başparmağımı kesip atarım, eğer güreşte senin tarafından yenilirim, yattığım yerden kalkmak haram olsun. Han babamın iradesini dinlemek borcumuzdur! Dedi. Onlar bu halde birbirinin yakasına yapışmış vaziyette dururken, oradakiler kardeşleri birbirine ayırmaya çalışılırken, sağ tarafta duran Kokoços söze karışarak:

*“Sen ise bu sözlerinle
Aziz hatun ananın
Yağ gibi merhametini azaltıyor,
Süt gibi yüreğini ekşitiyorsun!
Aynı sıcak vücuttan,
Hepiniz de doğmadınız mı?
Onun sıcak kucağından*

²¹ Moğolların Gizli Tarihi, s.254.

*Hepiniz de Çıkmadınız mı?
Yüreğinden doğduğunuz
Ananızı utandırmak
Ve sevgisini söndürmek
Acab doğru olur mu? ...
Han babanız
Bu devleti kurarken:
Kara başını öne kaldırıp,
Kara kanını kovalarda akıdıp, ...
Düz kulağını yastığa koymadan
Su yerine tükriük içerek,
Yemek yerine diş etlerini yiyerek...
O zaman ananız onun yanında
Birlikte eziyet çekti.*

Burada Cengiz Han'ın Coçi'yi kendi öz oğullarından ayırmaması, Moğol toplumunun ana-soylu değerlerinin Moğol İmparatorluk ideolojisinde resmen yer alması olarak kabul edilebilir. Çünkü bu olay, ana-soyunun sadece hükümdarın soyunu meşrulaştırmaya hizmet etmediğini, Börte gibi Kongrat kabilesine²² mensup köklü ve nüfuzlu bir aileden gelen bir kadının oğlu olmanın, bir lider için tek başına meşruiyet kaynağı olabildiğini göstermektedir. Zira Alangoa da her ne kadar çadırının bacasından süzülen ışık aracılığı ile "tanrının çocuklarını" doğurduğunu ileri sürse de ölen kocasından doğan ile "kutsal olan" çocuklarına "sizler aynı karından doğdunuz" vurgusu ile ana-soyunun önemine işaret etmişti.

Cengiz hanedanlığının kadınları genel siyasi ve toplumsal ayrılmaz bir parçası olan aile meselelerinde değil, doğrudan siyasi, sosyal ve ekonomik sistemin bir parçası olmuşlardır. Örneğin Cengiz Han'ın aşağıdaki davranışı bunun önemli göstergesidir.²³

Çinggis-hahan, emrindeki halkları anası, oğulları ve kardeşleri arasında taksim edeceğini bildirdi ve: "Ulusun birleşmesinde annem, büyük oğlum Coçi ve kardeşlerimin en küçüğü Otçiğin en büyük hizmeti görmüşlerdir,, diyerek annesi ve Otçiğin'e, birlikte on bin adam tahsis etti. Annesi bundan memnun olmadı ise de bir şey söylemedi.

²² İsenbike Togan, "The Qongrat in History", *History and Historiography of Post-Mongol Central Asia and the Middle East. Studies in Honor of John E. Woods*, haz., Judith Pfeifer ve Sholeh A. Quinn, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2006, s.61-83.

²³ *Moğolların Gizli Tarihi*, s.241

Yine, Börte, Cengiz Han'ın kariyerinin dönüm noktalarından biri olan arkadaşı Camuka ile yollarını ayırması olayında olduğu gibi²⁴ Cengiz Han'ın devlet işleri ile ilgili aldığı kararlar üzerinde etkili olmuştur. Böylece sadece aile içinde değil devlet yönetiminde söz sahibi olan "hanedanlık kadını" modeli de Börte'nin şahsında Moğol devlet geleneği içinde yer almıştır. Yani Cengiz Han'ın Altın Soyu (*Altan Uruğ*)'un meydana gelmesinde ve dünya imparatorluğuna uzanan süreçte, tek sıra dışı olay Alangoa'nın kutsal ışıktan hamile kalmasıdır. Diğer olaylar bozkırda kadın-erkek arasındaki belirgin bir iş bölümünün olmadığı eşitlikçi bir toplumun olağan yaşantısı içinde cereyan eden sürecin bir parçası idi.

MOĞOLLARIN İDARİ ŞEKİLLENMESİNDE KADININ ROLÜ

Aileyi İmparatorluğun merkezine koyan Moğol İmparatorluk ideolojisinde²⁵ kadınların başat rol oynadığı efsane ve hikayelerin İmparatorluk ideolojisinin şekillendirdiği bir kitap olan *Gizli Tarih* aracılığı ile bu eşitlikçi değerler korunabilmiş ve Moğol hakimiyeti altındaki toplumlar ve Moğol hakimiyeti sonrası kurulan devletler üzerinde etkili olmuştur. Cengiz Hanedanlığı'nın soyunun meydana geldiğine inanılan Alangoa efsanesi, sadece Moğol resmi tarihlerinde değil, Moğollardan bahseden bütün kaynaklarda ve özellikle de Timuriler gibi, Moğol İmparatorluğu sonrası Orta Asya'da kurulan devletlerin tarih yazımında yerini almıştır.²⁶ Bununla ilgili pek çok örnek bulunmaktadır, ama en dikkate değer olanı *Muizzü'l Ensab*'tır. Timur'un oğlu Şahruh'un isteği ile 1427 yılında yazdırılan bu eser,

²⁴ Temucin, dostu Camuha'nın ona söylediği sözleri anlam veremez ve annesine Hö'elün Ana'ya der ki "Dostum Camuha bana:

'Dağın yamacına konalım,

At çobanlarımız Çadırlara girsinler.

Dere boyuna konalım,

Koyun çobanlarımız ve kuzu çobanlarımız

Karınlarını doyursunlar'

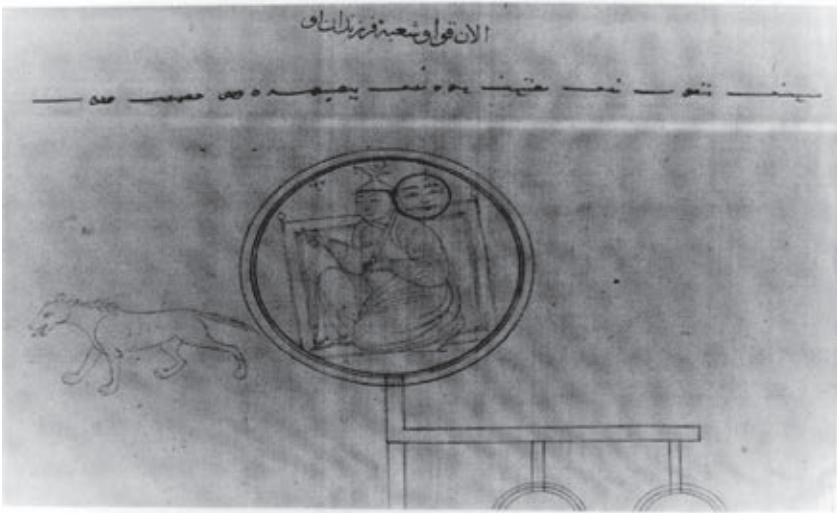
diye söylüyor. Ben onun bu sözlerini anlamadım ve cevap da vermedim, şimdi anam senden (bu hususta) sormaya geldim,,. Daha Ho'elun ana fikrini söylemeden, Borte-ucin (söze karışarak): "Dostumuz Camuha sebatsız bir kimse olarak tanınmıştır. Şimdi bizim aramızda onun canı sıkılıyor. Dostumuz Camuha şimdi söylediği sözlerle bizi kastetmiştir. Biz durmayalım, bilakis büsbütün ayrılarak bütün gece yolumuza devam edelim, en iyisi budur,, dedi. Moğolların *Gizli Tarihi*, s.118.

²⁵ İsenbike Togan'a göre yeni ordu yapısında, kabile bağları zayıfladı ve ailenin önemi arttı. Kabile liderleri önemini yitirdi ve ana ve baba figürleri önem kazandı. Bu bağlamda anne-oğul ilişkileri daha güçlü oldu. Ayrıntılı bilgi için bkz. İsenbike Togan, *Flexibility and Limitations in Steppe Formations; The Kerait Khanate and Chinggis Khan*, Leiden: Brill, 1998, s.136-142.

²⁶ Togan, "The Composition of the History" s.64-68; Osman Fikri Sertkaya, "Timürlü Şeceresi (Topkapı Sarayı Müzesi, Hazine 2152, v.32-43)", *Sanat Tarihi Yıllığı*, (1981), s.241-258

aslında İlhanlı veziri Reşideddin tarafından hazırlatılan, şecerelerin bir araya toplandığı *Şu'bu Pencgāne* adı esere, Timur, Timuriler ve XIV. yüzyıl Cengizlilerinin eklenip, Çin, Hint, Frenk ve Araplara ayrılan kısımların çıkarılarak *Muizzü'l Ensab* olarak yeniden adlandırılmasıdır.²⁷

Muizzü'l Ensab'ın Baysungur Albümü, Topkapı Saray Müzesi'nde (no.2152, fol. 42a) Alangoa'nın resminin üzerinde Farsça "Alān Quā u Shu'ba-i Farzandān-i ū." ve Uygur harfleriyle Doğu Türkçesi ile "Alan-quva-ning oğlan-lar-i-ning Şu'besi buu yosun birl-e." yazmaktadır.

Resim 1. *Muizzü'l Ensab*, Baysungur Albümü, Topkapı Saray Müzesi (no.2152, fol. 42a).

Ayrıca Timur değil ama Timur'un çocukları soylarını Alangoa'ya dayandırmışlardır.²⁸ Orta Asya'da Moğol hâkimiyetinin son bulmasına rağmen, Cengiz Han soyundan gelenlerin meşru hükümdar olarak görülmeye devam edilmesi, bu coğrafyada kurulan devlet ve imparatorlukların Alangoa efsanesine olan bağlılıklarını anlaşılır kılmaktadır. Ancak Hindistan Babür İmparatorluğu'nun üçüncü hükümdarı ve Babür'ün torunu Ekber Şah (1556-1605)'da Alangoa efsanesini çok farklı

²⁷ Togan, "The Composition of the History", s.69.

²⁸ John Woods, "Timur's Genealogy", *Intellectual Studies on Islam. Essays Written in Honor of Martin B. Dickson*. Salt Lake City: University of Utah Press, 1990, s.88-125; Giyās el-Din Khāndmīr, *Ḥabīb al-Siyar fī Akhbār-i Afrād-i Bashār* 3. cilt, haz., Jalāl al-Din Humā'i ve Muḥammad Dabīr-Siyāqī, Tahran: Intishārāt-i Khayyām, 1342 H./1963-1964, s. 392-393.

bir amaçla ve çok farklı bir yaklaşımla kullanmıştır.²⁹ Alangoa efsanesi, Ekber Şah'ın soyunu Cengizlilere dayandırmak için değil onun tanrılığının tecelli ettiği *İnsan-ı Kamil* bir hükümdar olduğunu ispatlamak amacı ile Alangoa efsanesi sufi-mistik bir bakış açısı ile yeniden yorumlamıştır. Ebu'l-Fazl Allāmī (1551-1602) Alangoa efsanesine geniş yer ayırdığı *Ekbernâme* adlı eserinde, Alangoa'nın Cengizlilere ve Timurilere ve Oğuzlara kutsiyet verdiğini ancak gerçek tanrısal ışığın tıpkı okyanusun derinliklerindeki deniz kabuğunun içinde saklanan inci gibi yüzyıllarca beklediğini ve bu ışığın Alango aracılığı ile Ekber Şah'a aktarıldığını, yani Ekber Şah'ın yeryüzünde ilahi ışığın kendisinde tecelli ettiği tek hükümdar olduğunu ispatlamaya çalışmıştır.³⁰ Böylece Ekber Şah Alangoa kültürünü kullanarak kendini ataları olarak gördüğü Cengizliler, Timuriler ve Oğuzlardan daha üstün, hatta onlardan ayrı bir konuma yerleştirmeye çalışmıştır.³¹ Bu örnek, Alangoa kültürünün devamlılığında, siyasi ve ideolojik işlevselliğinin yanı sıra Türk-Moğol dünyasının kültürel değerlerine çok derinden nüfuz ettiğini göstergesi olarak da yorumlanabilir.

Alangoa kültürü şüphesiz kadınların siyasette ve toplumsal yaşamda etkin ve saygın olmasının ideolojik ve belki de psikolojik zeminini oluşturmada çok etkili olmuştur. Ayrıca, Moğol İmparatorluğu yıkıldıktan sonra hükümdarlığın Cengizli erkeklerin hakkı olarak görülmesi sebebi ile emirler için hükümdar olmanın en etkili yolarından biri, Cengiz Han soyundan gelen kadınlarla evlenip *güregen* (damat) unvanı almaktı.³² Cengizli kadınlar siyasi meşruiyet kaynağı olmanın verdiği güç sayesinde itibar ve saygınlıklarını hep korumuşlardır ve XIX. yüzyıla gelindiğinde bile bu değişmemiştir.

Ancak, bu kültürün devam ettirilmesi sadece ana soyunun önemi açısından değil, Cengizli kadınların, tıpkı Alangoa, Hö'elün Ana ve Börte gibi, gelenekleri bilen, ailenin ve dolayısı ile ailenin bir parçası olduğu devleti bir arada tutabilen, yani devletin siyasi birliğini korumada etkili ve akıllı

²⁹ Nilgün Dalkesen, "New Interpretation of Alan-Gho'a in Akbar-Name", *Türk İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 14/27 (2019), s.165-182.

³⁰ Abu'l Fazl Allāmī, *The Akbar Nama of Abu-l-Fazl*, çev., H. Beveridge, New Delhi: Low Price Publications, 2000, s.37-39, 178-183.

³¹ Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Dalkesen, "New Interpretation of Alan-Gho'a", s.173-179.

³² Beatrice Forbes Manz, *The Rise and Rule of Tamerlane*, Cambridge: Cambridge University Press, 1996, s.1-10, 105; Mustafa Kafalı, "Timur", *MEB İslam Ansiklopedisi 12/1.Cilt*, İstanbul: MEB Yayınları, 1993, s.336; John Woods "Timur's Genealogy", s.113.

kadınlar olmaları da çok etkili olmuştur. Timur'dan hiç çocuğu olmayan Saray Mülk Hanım'ın ailenin çocuklarının eğitiminden sorumlu olması ve ölene kadar ayrıcalıklı konumunu koruyabilmesi, Timur'un büyük oğlu Şahrüh dururken, Cengizli gelini Hanzade'den olan torununu kendine vasi tayin etmesi ve saray Mülk Hanım ölünce onun görevlerini Hanzade'nin üstlenmesi Timurlu sarayında Cengizli kadınların konumunu gösteren çarpıcı örneklerdir. Aynı zamanda, Cengizli olmayan Şahrüh'un eşi Gevherşad³³ ve Timur'un eşlerinden biri olan Tuman Ağa'nın da siyaset ve toplumda çok önemli roller oynamaları, genel olarak kadınların etkin olduğu bir toplumsal anlayışı yansıtmaktadır.³⁴ Cengizli ve Timurlu kadınlar bu siyasi ve sosyal beceri ve deneyimlerini Babür İmparatorluğu'nun inşasında çok etkili bir şekilde kullanmışlardır. Hatta dönemin şartlarından dolayı, Babür İmparatorluğu'nun inşasında, siyasi ve sosyal yapılanmasında hanedan kadınları diğer Türk Moğol devletlerinin çok daha ötesinde etkin faaliyet göstermişler ve etkili olmuşlardır.³⁵

SONUÇ

Alangoa kültürünün çok güçlü bir hiyerarşik yapının ve güçlü bir siyasi otoritenin olmadığı toplumlara mahsus eşitlikçi cinsiyet rollerinin, bu yapıların güçlendiği bir İmparatorluk içinde kurumsallaşmasında ve yüzyıllar boyunca kalıcı olmasında etkili olduğu söylenebilir. Bu durum kültürel değerlerin, cinsiyet rollerini şekillendirmede, siyasal, sosyal ve ekonomik değişimlerden daha etkili olabileceğini göstermesi açısından önemlidir. Alangoa kültürünün kurumsallaşmasında ve nesilden nesle aktarılmasında şüphesiz onun *Gizli Tarih*'te yer verilerek bu değerlerin resmi tarih yazımlarında Cengiz Han soyuna duyulan bağlılık ve inancın göstergesi olarak tekrar tekrar yazıya geçirilmesinin de çok büyük bir etkisi olmuştur. Bu çerçevede, yazılı kültürün, sözlü kültüre göre çevresel faktörlerden daha az etkilendiği ve toplum üzerinde daha büyük bir etkiye sahip olduğunu göstermesi açısından önemli olduğu söylenebilir.

³³ Hayrunnisa Alan, "Bir Timurlu Hanımı Gevherşad ve Tarhani Emirler", *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı*, haz., M. Ersan, İzmir: Akademi Yayınları, 1999, s.231-248.

³⁴ Marefet, Roya, "Timurid Women: Patronage and Power", *Asian Art*, 6/3 (1993), s. 29-49.

³⁵ Nilgün Dalkesen, "Babür İmparatorluğu'nun Kurulup Şekillenmesine Kadınlar Açısından Bakmak", *Timurlu tarihine Adanmış bir Ömür*, 75. Doğum Yılında Prof. Dr. İsmail Aka'ya Armağan, haz., Musa Şamil Yüksel, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2017, s.451-476.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Abu'l Fazl Allāmī. *The Akbar Nama of Abu-l-Fazl*. çev., H. Beveridge. New Delhi: Low Price Publications, 2000.
- Alan, Hayrunnisa. "Bir Timurlu Hanımı Gevherşad ve Tarhani Emirler". *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı*. haz., M. Ersan. İzmir: Akademi Yayınları, 1999.
- Dalkesen, Nilgün. "Gender Roles and Women's Status in central Asia and Anatolia between the Thirteenth and Sixteenth Cenuries". Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ağustos, 2007.
- Dalkesen, Nilgün. "Babür İmparatorluğu'nun Kurulup Şekillenmesine Kadınlar Açısından Bakmak". *Timurlu tarihine Adanmış bir Ömür, 75. Doğum Yılında Prof. Dr. İsmail Aka'ya Armağan*. haz., Musa Şamil Yüksel. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2017.
- Dalkesen, Nilgün. "New Interpretation of Alan-Gho'a in Akbar-Name". *Türk İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*. 14/27 (2019): 165-182.
- Deweese, Devin. "Yasavian Legends on the Islamization of Turkestan". *Aspects of Altaic Civilization 3. Cilt*. haz., Denis Sinor. Bloomington, Indiana: Indiana University, 1990.
- Eireann, Marshall. "Sex and Paternity: Gendering the Foundation of Kyrene". *When Men Were Men: Masculinity and Power&Identity in Classical Antiquity*. haz., Lin Foxhal ve John Salmon. London, New York: Routledge, 1998: 98-110.
- Giyās el-Dīn Khāndmīr. *Habīb al-Siyar fī Akhbār-i Afrād-i Bashār 3. Cilt*. haz., Jalāl al-Dīn Humā'ī ve Miḥammad Dabīr-Siyāqī. Tahran: Intishārāt-i Khayyām, 1342 H./1963-1964.
- İnan, Abdulkadir. "Epepe ve Hurafe Motiflerin Tarih Bakımından önemi". *Makaleler ve İncelemeler 1. Cilt*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998.
- Kafalı, Mustafa. "Timur". *MEB İslam Ansiklopedisi 12/1.Cilt*. İstanbul: MEB Yayınları, 1993.
- Lerner, Gerda. *The Creation of Patriarchy*. Oxford, New York: Oxford University Press, 1986.
- Lincoln, Bruce. *Myth, Cosmos and Society; Indo-European Themes of Creation and Destruction*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1986.
- Manz, Beatrice Forbes. *The Rise and Rule of Tamerlane*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
- Moğolların Gizli Tarihi (Yazılışı:1240). çev., Ahmet Temir. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995.
- Muller, Viana. "The Formation of the State and the Oppression of Women: Some Theoretical A Case Study in England and Wales," *Review of Radical Political Economics*, 9/3 (1977): 7-21.

- Ortner, Sherry. "The Virgin and the State," *Feminist Studies*, 4 (1978): 19-35.
- Ögel, Bahaeddin. *Türk Mitolojisi I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003.
- Roya, Marefet. "Timurid Women: Patronage and Power". *Asian Art*. 6/3 (1993): 29-49.
- Sertkaya, Osman Fikri. "Timürlü Şeceresi (Topkapı Sarayı Müzesi, Hazine 2152, v.32-43)". *Sanat Tarihi Yıllığı*, (1981): 241-258.
- Togan, İsenbike. *Flexibility and Limitations in Steppe Formations; The Kerait Khanete and Chinggis Khan*. Leiden: Brill, 1998.
- Togan, İsenbike. "The Qongrat in History". *History and Historiography of Post-Mongol Central Asia and the Middle East. Studies in Honor of John E. Woods*. haz., Judith Pfeifer ve Sholeh A. Quinn. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2006: 61-83.
- Togan, Zeki Velidi. "The Composition of the History of the Mongols by Rashīd al-Dīn". *Central Asiatic Journal*. 2/1 (1962): 60-72.
- Woods, John. "Timur's Genealogy". *Intellectual Studies on Islam. Essays Written in Honor of Martin B. Dickson*. Salt Lake City: University of Utah Press, 1990: 85-125.